

בפתח הספר

הפרופסור שמעון שרביט, מן החוקרים המובהקים של לשון חכמים, פרופסור אמריטוס באוניברסיטת בר-אילן וחבר האקדמיה ללשון העברית, קנה לו מוניטין במחקריו ובפרסומיו ובעיקר במפעלו המקיף והיסודי על מסכת אבות. מהדורתו המדעית למסכת אבות וספר המחקר בלשונה ובסגנונותיה הם מאבני היסוד של חקר לשון חכמים בדורנו. כבסיס לספרים אלו הסתייע שרביט במאות עדי נוסח, והיה החלוץ שלפני המחנה להשתמש דרך שיטה בקטעי הגניזה למשנה. מאמריו נוגעים בנושאים רבים ומגוונים של לשון חכמים על כל תחומיה: הגה, צורות, תחביר (ויזכר כאן מאמרו פורץ הדרך על מערכת הזמנים בלשון המשנה) וסמנטיקה. בעינו החדה ובחושו הבלשני המפותח בדק באופן שיטתי ומקיף תופעות ייחודיות, ונתן לנו תמונה מלאה ומדויקת – דיאכרונית וסינכרונית – על מהות התופעות ועל סיבותיהן. ועוד עסק בשיטות הניקוד ובמסורות הלשון. שרביט העמיד תלמידים הרבה, מהם כבר חוקרים בעלי שם בלשון חכמים ובתחומים הקרובים לה. הפרופסור שמעון שרביט – מעמודי התווך של המחלקה ללשון העברית וללשונות שמיות באוניברסיטת בר-אילן וממניחי היסוד ללימודי היהדות במכללת אשקלון – ראוי וזכאי לקובץ ובו מבחר מחקרים בהוצאה משותפת של הוצאת אוניברסיטת בר-אילן ומכללת אשקלון. אישיותו הנעימה, מתנותו, מאור פניו ונועם הליכותיו קנו לו חברים רבים בכל שדות פעילותו.

לכבודו של הפרופ' שרביט נקבצו רעיו, עמיתיו ותלמידיו מאוניברסיטת בר-אילן ומחוצה לה, והגישו מפירות מחקריהם להכנת הקובץ הזה. בשתי החטיבות הראשונות מכונסים מאמרים בתחומים ובסוגיות שעסק בהם שרביט במחקריו, בהם שאלות של תצורה ובמסורות שונות. החטיבה השלישית יחדה לסוגיות מתחום התחביר והשיח של לשון חכמים. בחטיבותיו האחרות של הקובץ נאגדו מאמרים הנוגעים בלשון חכמים אך אינם לב מחקרה. מאמרו של משה בר אשר מציג פרטים אחדים לתיאורה השיטתי והמקיף של תורת הצורות של לשון המשנה. הוא מציע דיון מפורט בפעלים ובשמות עצם המזדמנים לעתים בצורתם הארמית בכתבי היד של המשנה, והנראים כנטיעות זרות שזרעו המעתיקים בכתבי היד. עוד הוא עוסק בשמות עצם שקשה לקבוע את משקלם בשל היעדר נתונים מספיקים או משום שכתבי היד המהימנים חלוקים ביניהם.

מירב טובול דנה בשמות עצם בסיומת נקבית שריבוים - "ים" במשנה בהשוואה לשמות מטיפוס זה במקרא, ומציעה התניות סמנטיות ומורפולגיות לדרך נטייתם.

דורון יעקב בוחן את שמות העצם בעלי הריבוי התמידי במשנה מבחינות שונות, ועומד על צורתם, על התנהגותם התחבירית ועל מאפייניהם הסמנטיים.

מאמרו של מרדכי מישור דן בצורה "זומן" המופיעה בדפוס טשרנוביץ משנת תרכ"ב, תחת "זימן" שבכ"ק ו"זמן" שבדפוסים. הוא מעלה את הסברה כי זהו תיקון כתיב מכוון של מסורת אשכנז על רקע הצורה "מזמן", כינויה של ברכת המזון בידיש.

שמא יהודה פרידמן עוסק בשורש ח'ש'ש' וביחסו לח'ו'ש', וטוען כי מדובר בשורש אחד מגזרת הכפולים. עוד הוא מתאר את קשת המשמעויות של שורש זה בלשון המשנה, ומתוך אלה הוא מציע פירוש לביטוי "אל תחשו למנייכם" (ידים, ד, ג).

שלמה אלקיים דן בלשונה של מסכת אבות המובאת במחזור פאס, בקרבת מחזור זה לסידור ר' שלמה ברבי נתן ובנוהג הקריאה במסכת אבות בשבת שנוהגים יהודי מרוקו. מאמרו של גבריאל בירנבאום מציג קטע מן הגניזה שזמנו מסביבות המאה השלוש-עשרה, ובו משניות אחדות. על אף שהטקסט מנוקד בשיטה טברנית, שני ייחודי כתיב מעידים ככל הנראה שהסופר הגה הגייה בבליית, ועולה ממנו עדות בבליית להגיית חולם כ-^e ולהגיית קמץ כתנועה אחורית הקרובה ל-^o.

יצחק גלוסקא מתאר את היסודות הלשוניים שבמסכת "יומא" בהשוואה ללשון המקראית המשמשת לתיאור עבודת יום הכיפורים בויקרא טז. למרות תוכנה של המסכת, שהוא בעל ערך מקודש, ניכרת השפעת לשונות זרות בתחום הצורות ובתחום אוצר המילים והשמות הפרטיים.

מאמרו של עמוס דודי בוחן את לשונה של מסכת "תמיד" שבסידור מנהג ספרד מן המאה החמש-עשרה, שמצויים בו כמה קווי דמיון למחזורי ספרד אחרים מן התקופה שלפני הגירוש בניקודם של שמות אחדים. מצד אחר ניכרים הבדלים בכתיבם ובניקודם של שמות אחדים בהשוואה למצוי באבות הטקסטים של המשנה.

משה חלמיש דן בנוסחיו השונים של הביטוי "לידך המלאה" שבברכת המזון ובשמות התואר הרבים שנצטרפו אליו במקורות שונים, ובייחוד שם התואר "הקדושה" הנראה חריג בהקשרו ויש שביקשו להמירו ב"הגדושה".

חיים א' כהן מעמיד במרכז מאמרו את שאלת ניקודה והגייתה של תיבת "הגפן" בברכה על היין במסורת אשכנז. עד לראשית המאה השבע-עשרה נהוגה הייתה הקריאה בסגול, אולם במהלך קצת למעלה ממאה שנה בלבד השתלטה הצורה בקמץ, המתקיימת בהגייתם של האשכנזים עד ימינו.

מאמרו של משה אזר דן בצירוף "על מנת" שמלשון חז"ל, בסביבתו התחבירית ובהקשריו הסמנטיים פרגמטיים. ראשיתו של הצירוף במבעים ביצועיים המשמשים בחיי היום-יום לביצוע פעולות דיבור שונות, ביניהן גם פעולות משפטיות, ובהמשך הוא הועבר אל מבעים תיאוריים המדווחים על מבעים כאלה או מתארים אותם, ולבסוף גם אל מבעים תיאוריים מסוגים אחרים.

רבקה שמש מתארת במאמרה יחידת שיח הרווחת במשנה, הכוללת נוסחת פתיחה עם התיבה "מעשה". יחידת שיח זו היא סיפורית מצד אחד והלכתית מצד אחר, וכדי לזרוע אור על שני מאפיינים אלה משווה שמש בינה ובין יחידה מקבילה בבראשית רבא, הנעדרת את הפן ההלכתי.

יצחק אבישור בוחן מילים וצירופים אחדים מלשון חז"ל לאור מקביליהם באכדית ובפיניקית.

יוסף טובי מצביע על הגיית השווא הנע כתנועה רגילה מבחינה כמותית במסורת תימן שבביצוע הזמירי לטקסטים מן המקרא ומספרות חז"ל. לטענתו של טובי, אפשר שמסורת זו משקפת הגייה עברית קדומה, בכלית או תימנית ייחודית.

אברהם טל דן בתיבה המקראית הנדירה "מאום", בפירושה וביחסה אל "מאומה". בניגוד להיעלמותה של "מאום" מלשון חז"ל, היא נוכחת בספרות העברית שנתפתחה בקרב השומרונים, ונוהגת כשם עצם יחיד שצורת הרבים שלו "מאומות".

שמואל בולוצקי מתאר את נוכחותו של בניין נתפעל המשנאי בעברית של ימינו. לפי ממצאיו, ההבחנה בין צורות נתפעל לצורות התפעל המקבילות היא משלבת בעיקרה ולא סמנטית. בעברית הכללית צורות נתפעל השכיחות יותר נושאות בדרך כלל משמעות סבילה, בעוד שצורות התפעל המקבילות מציינות פעולה אינקואטיבית.

מאמרו של אפרים חזן מתאר את קובץ האיגרות הספרותיות לשון לימודים. למרות תוכנו הרציני ועיסוקו בענייני הלכה ובצורכי ציבור, הן משופעות בשעשועי לשון ובהומור. הסגנון משבץ יסודות מכל רבדיה של העברית ובראשם לשון המקרא, והוא השפיע השפעה מכרעת על הכתיבה העברית במרוקו. רחל חיטין-משיח ותמר לביא דנות אף הן בלשון האיגרות ממרוקו, ומוצאות באיגרותיו המחזורות של ר' רפאל אהרן מונסוניגו שפע של שיבוצים ממקורות עבריים שונים תוך שינויים שונים.

לובה חרל"פ דנה ביחסו של ר' אברהם אבן-עזרא ללשון חכמים באופן המאיר את מעמדה של לשון זו בתקופת הביניים. יחס זה נבדק על פי הצהרותיו של ראב"ע עצמו, על פי השימוש שעשה בלשון זו בפירושו למקרא, ועל פי האופן שבו נטמע אוצר המילים של לשון חכמים בלשון השירה שלו.

אורה (רודריג) שורצולד מציגה במאמרה הגדה של פסח שנדפסה בלדינו בתוך סידור נשים מן המאה השש-עשרה. זוהי מהדורה מקוצרת המיועדת לנשים וניכרים בה הבדלים לקסיקליים אחדים ושינויים בכתיב ובניקוד בהשוואה לתרגומים אחרים ללדינו.

יוסף שטרית בוחן את השיח הפתגמי של יהודים יוצאי תאודונאט שבמרוקו החיים בישראל ומשתמשים בערבית היהודית כשפתם העיקרית. המבעים הפתגמיים והנוסחתיים משקפים את האמונה במזל ובאי יכולתו של האדם לשלוט בגורלו, בייחוד בענייני נישואין ומשפחה. אמונה זו משלבת יסודות אידאולוגיים-תרבותיים ממקורות שונים, ואופייה ההיברידי קשור בקשר הדוק גם ללשון המוכללת המשלבת יסודות עבריים וארמיים עם יסודות מן הלשון המקומית.

יבורכו כל החוקרים המשתתפים בקובץ הנכבד הזה.

תודתנו נתונה לקרן דהאן על התמיכה, לד"ר יצחק שלזינגר, לעורכת הלשון חיה אלחייני, למנהלת הוצאת הספרים של אוניברסיטת בראיילן הגב' מרגלית אבישר ולמביאה לדפוס הגב' אן למדן.

במחקר פורה ובהפצת תורתו של הפרופ' שמעון שרביט נבורך כולנו.

העורכים